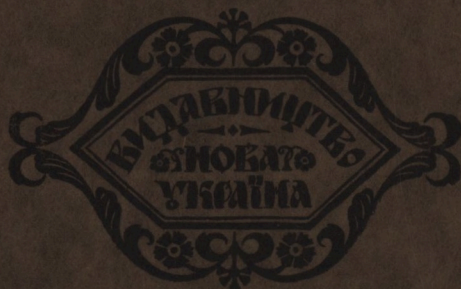

12. 1574
11. 1574
І. БААР

ОСУДОВИСЬКО

ОПОВІДАННЯ

З чеської переклав
В. КОРОЛІВ-СТАРІЙ

ПРАГА—БЕРЛІН 1923
ВИДАВНИЦТВО „НОВА УКРАЇНА“

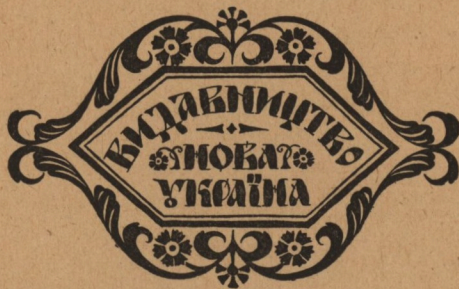
І. БААР

50453

ОСУДОВИСЬКО

ОПОВІДАННЯ

З чеської переклав
В. КОРОЛІВ-СТАРИЙ

ПРАГА—БЕРЛІН 1923
ВИДАВНИЦТВО „НОВА УКРАЇНА“

U 1517

SLOVANSKÁ KNIHOVNA

3186247133

Друковано в друкарні К. Г. РЕДЕРА, тов. з обм. порукою в ЛЯЙПЦІГУ.

I.

— А, пропади ти прбпадом, злодію! — загремів гуменний і наготовив до удару малу сапку, що була йому за ціпок.

Перелякано, мов заєць, на якого націлив мисливець смертоносну зброю, відчиненими ворітьми летів із панського двору злодій. Плигав довгими скоками, аж обтріпана його одежина тріпотіла. Спинився тільки вже за селом.

„Злодій, злодій!“ — промовив сам до себе, важко відсапуючи. „Кожен тільки і знає, що — ,злодій!“ Тільки мене бити, бити... Але ж ніхто не дасть ані скибки хліба, ані шмаття, ані слова доброго не промовить. І ніхто не скаже: „Йди сюди, Тондо!“ Та зате кожен: — „Пропади ти, прбпадом, злодію!“ ...

І таке чує, досі незнане почуття стисло за grubіле серце громадського дармоїда, дурника Тонди, що зі своєю матіррю, старою жебрачкою Прошкою, животів у сушні, в садку селянина Туми.

Сьогодні мати послала його просити в панському дворі, „в пан-тата шафаря“, або в гуменного, оберемок соломи, щоб полагодити те легувисько, на яке вони казали — ліжко. Тонда пішов і принижено прохав. Власне не прохав, а хотів просити. Іншого нічого не лишалося, бо стара солома на вохкій землі в сушні тепер, на підзимку, його ні трохи не гріла й не сушила. Він хотів би мати під собою грубшу верству свіжої підстілки з вівсяної соломи або гороховиння, на якому найкраще сидіти й лежати. Але ж не встиг і роззявити рота. Тільки його вгледіли, і вже: „А, пропади ти прбпадом, злодію!“ Вже ту ж мить блиснула витерта в землі сапка, що була для нього небезпечною погрозою.

„Так воно було завжди й раз-у-раз!“ — тьмяно згадував Тонда, залазячи до порожньої вартової буди, що колись улітку в ній спав садівник. Тепер, коли вже садовину обірвали господарі, а листя з дерев пообривав вітер та морози, — сади стояли голі, й дозорча буда стояла порожня, чекаючи, коли вже її відвезуть кудись під стріху на час близької зими, щоб непотрібно не гнила та не руйнувалась . . .

От у неї й заліз розлючений Тонда. Додому, до матері не хотів. Гризла б його за те, що не приніс соломи, — вона ж завжди його гризе! Випити — не смій, а вип'є, то мати його зразу ж бити та лаяти. Курити люльки — не смій! Бо ж знову гризе та б'є! Та й усі інші в тому селі завжди й раз-у-раз гризуть, лають та товчуть його, Тонду. Коли б тільки насмілюся — враз утік би відсіль. Але ж куди його втікати? Знав добре, що перший жандар, з яким спіткається, його затримає, відведе до в'язниці, з в'язниці з провозатим його доправлять знову додому. А вже дома, у старости знову будуть бити, страшенно битимуть, а староста ще буде гукати: „Злодію! Ганьбу та витрати робиш нашій чесній громаді! Коли вже ти де здохнеш! Не будемо шкодувати за тобою, злодюго!“ . . .

Раніш, не зважаючи на те привітання, швидко втікав знову, бурлакував, крав, пачкарював, воловодився з циганами, аж до того часу, доки знов не знаходила його, п'яного під якимсь парканом рука вважної та пильної справедливости. І тоді та рука холодною, провозатими та биттям знову становила його на покинутій ним шлях порядного і пристойного життя.

Але ж останній раз . . . Так, останнього разу його не привели, а привезли. Він і досі не знає, що, власне, з ним тоді сталося. Тільки з того часу Тонда почав шкутильгати, а в голові дуже часто сильно боліло. Десь він крав, — піймали його й без милосердя потовкли. Гоїли потім у лікарні, та не вигоїли цілком, і після того загруз він тут, у своєму селі, немов у в'язниці. Не насміє перейти поля . . . Не

насмів вікно десь видушити, замка скрутити, бо ж не втече . . . Лишилось тільки одно: старцювання та биття . . .

І знову перед його очима заблищала вичищена об землю сапка. Враз іскорчився, неначе ухилився від удару. Така велика була в ньому обава перед биттям, що навіть на саму згадку, цілком мимоволі відскакував, вигинався набік, чисто так, як би й справді йому загрожував тяжкий удар . . .

„Ну, добре ж! Тепер візьму та й украду, коли добром не дають!“ . . .

Наморщив чоло й задивився в далину. Дивився крізь малесеньке віконце, вирізане в деревляній стінці буди. Очі в нього палали пожадливо, а сам він притулювся всім тілом до стіни, в якій була прорізана дірка. Дивився на панські стоги. Вони стояли осторонь села, в розі величезного панського лану. Сюди зо всіх полів звозили панський урожай. Цілі жнива люде й худоба з гарячковим поспіхом зрана й до-ночі гарували, аж поки не повиростали оті величезні кучугури ячменю, пшениці, вівса, гороху та сухої конюшини. Потім привезли сюди парову молотарку. Багато днів курила вона та сичала тут, а Тонда дивився, як зникають у її ненажерливій пащі сніп за снопом. Стіжок за стіжком зникли, і нічого, крім поламаної, потрощеної, помнятої соломи не лишилося тут, на втопаній стерні. Зерно, й полу, і всі збоїни відвезли, а солому уважно поскладали до велетенських фігур — круглястих і чотирикутніх, високих і розложистих. Було там вирівняних тисячі оберемків соломи, а він же благати мав тільки двох-трьох оберемків. Але ж гуменний . . .

„Не дав!“ — промовив Тонда на-голос твердо й терпко. „Ну, й добре. А тепер я візьму й украду!“ — цілком спокійно пообіцяв сам собі й повільно виліз із буди надвір.

Сутінки осіннього вечора виходили з долини, з темних лісів і повзли по землі до села.

„Битимуть, якщо ввіймають!“ — цілком свідомо сказав собі ще раз Прошек, рішуче виходячи з садка й заміряючись до панських скирд. — „Але ж, диви, як подимає той вітер!“ — гнівався він, удивляючись у шаршаві, опуклі боки стогів, добре вирівняні. Поглянув на верхки, на ті снопи, що їх вітер розчухрав та найжачив. — і чомусь надав ходи. — „Вкраду вівсяної, тільки вівсяної“, — помислив і намагався пригадати, де, в яких місцях стоять вівсяні скирди. Несподівано його стурбувало якесь шамотіння. Був він уже біля самих стогів і цілком виразно чув, як шелестіла солома. Не то хтось по ній ходив, не то — нав'язувало оберемки; так тріщали сухі стеблини й ніжно шелестіли.

„Краде!“ — промовив Тонда й почав тихо сміятись. Мав ураз повне серце й горлянку радісного, веселого сміху. „От і добре! Так і слід! Нехай покрадуть усю солому, нехай рознесуть усі скирди!“ — Бо ж, коли не хотіли йому дати, як прохав, то тепер і він украде, скільки схоче, без жадних прохань та канючення.

Шамотіння стихло, а з тісних суточок між двома стогами виглянула на нього чиясь бородата голова. Здивований Тонда спинився. То була цілком чужа голова — в селі ніхто не мав такої. І той бриль непевної барви, висмоктаной сонцем та дощем змитої, й те дивовижне перо збоку, й такої бороди, таксамо дивовижної барви — ніхто не мав із тих, кого знав Прошек. А в тій бородатій голові, мов два розпечені вуглики, світило двояке чорних очей, що запитливо впивалися в Тонду. Пробігли по його пошматованій одежині, по його скаліченій нозі, виснаженому обличчю, й помалу перестали світити, потьмарились.

— А, а! Он які гості! Добре! То, виходить, я тут сам не буду! Ночувати, га? — озвався незнайомий і химерно усміхнувся.

Було цікаво і привабно. В Тонди від того питання аж закрутилась голова. Враз ізгадав, що й він колись лишався надворі, під голим небом, чи в якомусь глинищі, чи у стіжку сіна, або ж таки й у скирді.

Нема чого й сьогодні вертати додому, принаймні, мати не гризтиме, як лишиться тут . . .

І він пішов назустріч до нового знайомого. Обидва тої ж хвилини зникли в вузьенькім завулочку. Тонда радів. Саме в вівсяному стогу вже була витягнена солома, і в скирді з'явилася довга, округла дірка.

— Ну, тягай, братіку, тягай і ти! — підганяв заброда. — Вкупі полягаємо, зігріємось і добренно виспимось. Добренно поспимо!

Тонда з смаком взявся до роботи. Мов кріт у землю, так передом тіла вгрузав він усе глибше в солону й обома руками рвав та витягував її з стогу.

— Тільки ж гарненько, гарненько бо! Доли — рівно, над головою — округло! — кермував працею новий Тондів приятель, вирівнюючи і звязуючи до оберемків витягнену солому. Потім обидва залізли у скирду. Довго балакали, а потім міцно поснули. Тільки аж уранішній холодок обвіяв їм ноги й розбуркав зі сну.

— Ну, тепер мерщій відціль, — поспішав бурлака. — Не повинні дати часу нас тут застукати, бо ж тоді була б нам кришка. Ну, так ото ж, приятелю, мавш тепер захист, друге житло. До цього стогу ще не швидко дійдуть, бо саме почали тільки яшну солому, на другому боці. Цілу зиму, а, може, й ще довше можеш тут панувати. Тільки одного пильнуй, щоб завжди добре були сліди загладжені, дірка за-тулена, от так-о, бачиш!

І бурлака взяв один по одному оберемки соломи, що вчора пов'язав, і ними запхав вхід так майстерно, що навіть Тондине око не могло відразу розпізнати тієї латки у скирді.

— Бачиш: немов би тут ніхто й не доторкнувся. А коли от так зачиниш, запхаєш печерю, то, коли ввечері прийдеш, знайдеш там тепло, бо вона навіть за цілий день не вихолоне, привітає тебе теплом. Лягай та й спи, мов на печі, тільки зважай на ноги. Взимку, вночі гарненько обклади соломою, бо відморозиш! . . .

По тій мові вони по-приятельському розійшлися.

II.

Ще вдосвіта приволік Тонда додому три великих оберемки соломи.

— А де ж ти спав? — запитала його мати.

— У скирді.

— А солома? Випросив, чи, може, вкрав?

— Украв!

Прощка мовчки почала лагодити своє леговисько. Свіжу солому поклала наспід, а поверх засипала старою потерухою. Не лаялась. Навпаки, ласкаво подала синкові крайок черствого хліба і пляшку з горілкою:

— На, поснідай, а потім підеш по дрова.

— Битимуть! — схвилювався Тонда. — Лісник мене що-разу наб'є.

— Так ти від нього ховайся або втікай.

— Шкутильгаю ж! — спокійно відповів у свою оборону синок і снідав далі.

— Та ще й досі гриби ростуть, — говорила тим часом мати. — Ото ж, диви, коли принесеш, знову матимеш! — показала вона на порожню пляшку. — Рижиків коли б назбирав, або якихсь інших, однаково.

Але Тонда не мав того дня щастя. Цілісенський день протинявся в лісі, а жадного грибка не побачив. Тільки самі паршиві втрапляли йому під ноги. І він злісно копав їх ногою, топтав по головах, зганяючи на них свій гнів. Коли ж почало поночіти, Тонда смутно стояв на узліссі. Як же тепер іти додому? Несміливо поглянув убік села. Пізнав блакитний димок, що стьождкою линув до неба над сушнею. „Мати вже варить“, — зітхнув він. І по тій думці відразу вчув гострий голод. Мов би стінки порожнього шлунку терлись одна об одну, так закрутило йому в череві, й рот налився рідкою слиною.

„Варить!“ — драгував себе далі тим словом Тонда. — „Може, ще куліш, або картоплянку?“ — А тим часом шлунок йому гарчав та

гарчав, як роздратований звір, що далі, тим дужче. Слина аж витікала в кутках губ, текла підборіддям й капала на замурзану одежу.

„Варить!“ — знову промовив у-голос. Очі його пожадливо вп'ялися в в той стовпчик диму над верховіттями голих дерев, — і він ураз подався по узгіррі з ліса до села. З голими руками став перед матіррю.

— Що ж приніс? — привітала його гостро.

Тонда мовчав, як німий. Тільки шлунок знову озвався, коли потяг носом привабний дух часникової юшки.

— Що приніс, питаю? Губи чи дрова? — знову суворо запиталася Прощка.

Тонда прижмурих очі і щулихся, готовий до удару.

— У-у, злодюго! Нічого не приніс! — враз засичала мати. — Де ж ти волочився? Що робив? Знову за пташками ганяв, чи що? Чи, може, гонив зайця? Чи грався з комашнею? Виходить, що я на старість мушу добувати прожиття обом? Замість, щоб він про мене, стару матір, піклувався, так ще я його, лодаря, виживляти мушу?! Ні, лобуряко! . . . Не роззявляй губи! Не дам їсти, будеш без вечері!

А часникова юшка так принадно пахла на всю сушню.

— Тільки мисочку! — попросив тихо Тонда й поглянув на лавку, де стояла глиняна миска з бляшаною ложкою. — Хоч пів-мисочки дай . . . Хоч ложку! — прохав він далі.

Але старчиха лишалася тверда, мов креміль. Нікчемність синова, що не міг нічого здобути для животіння, гірко її дратувала.

— Ні на що не здатний, з голоду здохнеш, коли мене на світі не буде. Ні випросити, ні вкрати! Тільки псую тебе, що сама тебе годую. Псую тільки, бо я — погана мати: сама немічна, а ще тебе годую, отакого лобуряку. Не діждеш ти страви, поки сам чого не заробиш, або поштиво не випросиш . . . Злодюго, ти, злодюго! . . .

— Тільки ложку! Одну ложку, чуєш?!

— Ні краплини! — погрозила йому Прощка й одтягла горщик, що сичав у вогні, на припічок.

Очі Тонді зловісно заблищали. Мов у коня зпід копитів, коли він кресне ногою по камені, так блиснули в його очах іскри. В душі змагалися два протилежних чуття. Десь аж на самому споді, — там лежало якесь неясне почування, що та стара його мати недоторкана, що тільки вона має право бити, лаяти, загрожувати, а не він. Ні, він — Тонда, не сміє простягти на неї руку. Якийсь таємничий, тьмянний страх спутував йому руки, що сами собою затиналися з гніву. Він прочував, що було б щось грізне, жахливе, коли б він кинувся на матір, і це почування підламувало його шал, що часто в ньому запалювала мати своєю лайкою та погрозами.

Більш інстинктом, аніж розумом доходив до висновку, що є ж якась різниця між тією старою, зморщеною жінкою, що бігає від порога до порога, — та іншими людьми. Тим то тихо, мов овечка, зносив її грубі слова, а часом — і стусани. Але ж сьогодні, коли його так немилосерно драгувала та тепла запашна пара, що розходилася з горщика по сушні, ті гострі запахи часнику та хліба, а вона — мати замкнула горщик до духовки, а сама стала біля печі, немов на варті; коли його утробу роздирав, мов шуліка, нестерпний голод, а вона — мати погрожує йому „не матимеш із того ані краплини!“ — в його голові потемніло, споночило в очах, і в душі замовк той голос, що раніш озивався відкільясь ізсередини. Як повинь заливає все навколо великою водою, не бачучи на своїому шляху перешкод, так щось жахливе й темне залило враз останнє його сумління, а новий внутрішній голос викрикнув „не бійся“ — й розігнав хмару. Мов звір, загарчав Тонда, одним скоком опинився біля матері, вхопив її за горло й кинув у куток, де лежала накрадена солома. Потім рванув за дверцята зачиненої печі і з диким реготом ухопив чорний горщик із юшкою. Не чув, як горщик пече йому руки, не помічав, що через вінця виливається гаряча тектина й обпарює йому пальці, не зважав ні на що, був нечулий, мов факір, — лише сп'янілий од того запашного духу, який усмоктував у себе

широко роздутими ніздрями й роззявленим ротом. Не бачучи ні матері, ні свого леговиська, — боявся тільки одного, щоб хто не вирвав йому з рук його придбання, й прудко вибіг із сушні та помчав навпростець до стогів.

III.

У вісяній скирді, у своїй схованці раював Тонда Прошек.

Він саяв од щастя. Очі сміялися задоволенням, обличчя почервоніло від внутрішньої радості. Тут, у безпечній схованці, ззів, чи, власне, випив до останньої краплини свою улюблену юшку й тільки тепер жалкував, що, біжучи, порозливав стільки на пальці й на землю смашної їжі. Цмокав голосно й жалів, що горщик не удвічі більший. Потім повернув його догори денцем і висмоктав із нього останні краплини. Був, мов вимитий. Тонда обережно уткнув його в куток своєї печері й солодко простягся. Почував, як тепло пробігає йому жилами по всьому тілу, грівся, майже випів. Тепер немов би нічого йому не бракувало в житті, і тут було йому далеко краще, як у сушні, на вогкій землі. Блаженно перевертався збоку набік, глибше зариваючись у м'яку солому. І враз зненацька вчув, що, перевертаючись, придушив грудьми щось тверде, саме в тому місці, де серце. Швидко лапнув до нагрудної кишені й у шматті свого жупанка налапав люльку.

Аж скрикнув уголос, так радісно засміявся. Так! Тільки ж її одної йому й бракувало, щоб щастя дійшло до найвищого щабля. Закурити! . . .

Мов гробак, Тонда почав вишмазувати задком із дірки. Його охопило холодне вечірнє повітря, аж він затрусився й заклацав зубами. Витяг із кишені калитку з сушеним картопляним бадиллям, натовк його в опуклу порцелянову головку люльки й ловив по малих кишенях камізьльки сірнички. Намацав один і витер об штани. Тихенько затріщав сірничок, червона голівка його засичала; синє фосфоровате проміннячко запалило сірку та висхлу деревинку, й вогник уже підплигував над люлечкою, відповідно до того, як Тонда її насмоктував. Роз-

паливши, сидів якусь хвилину на землі, спіраючись спиною об стіг. Але ж почував великий холод. Вітер піддухував ізнизу, солома штрикала в потилицю та в голову. Було неприємно сидіти надворі. Тим то він швидко звівся й, притискаючи запалену люльку зубами, знову пошкрябався до свого берлогу. Ліг там навзнік і задоволено покурював. Зпочатку дим їв йому очі, але ж десь знайшов для себе якусь щілину й помалу виходив геть. Помалу-малу на Тонду почав налягати сон. Нічого більше він тепер не потребував: шлунок був повний, тепло гріло його тіло, й після цілоденного блукання лісами по всіх членах учувалася солодка втома. Тонда поставив біля себе в головах люлечку. Хотів був уткнути її в горщик, та що горщик стояв перевернений догори дном, то поставив біля горщика, — і враз заснув.

Не знав він і сам, чи довго спав, чи ні. Розбуркав його різький несподіваний біль, немов би хтось гострим ножем шмагнув його по рамені. В горлі драло, так що він враз закашлявся.

„Що воно?“ — замурчав сам про себе Тонда й інстинктивно відсунувся набік. Вхопився лівою рукою за праве плече саме на тому місці, де почувався різький біль. Що ж таке? — Таксамо шпигає і в руку. Знову розплющив очі і враз їх заплющив. Йому видалося, ніби він лежить у кублі вогнених гусениць. А боліло все дужче, і все тяжче ставало дихати. Зпочатку йому здалося, що його кусають блощиці, але ж він знав, що від них так міцно не палить. Потім мимоволі подався з дірки надвір. Як витягають корок із закубреної пляшки, так тепер витяг Тонда затичку з своєї дірки, й відтіль за ним повалив надвір дим, а в нору потягло свіжого вітру. Всередині стогу тихенько затріщало й, мов у печі, там, углибині химерно заблищав золотий племінь.

„Горить!“ — пролетіло в голові в Тонди.

Властиво, ще не горіло. Солома тільки помалу тліла, курила. Доволі було міцно запхати знову дірку, й без повітря вогонь би згас, згинув би в зародку той червоний квіт пожежі. Але ж, замість гасити вогонь,

Тонда з переляку кинувся втікати. Навіть і чоботи свої лишив там, усередині, й сам босий чкурнув, скільки було видко, до ліса. І не добіг іще він до першої ялинки, як усе довкола почало химерно фарбуватися червоною загравою. Мов ударений пугою, Тонда зробив іще кілька кроків і зник у чорній пітьмі високого ліса.

На широкому полі в полум'ї стояли панські скирди. З велетенського кола витіснив вогонь чорну пітьму, на високому небі побіліли золоті зорі й, немов би аж до них хотіли досягти, — так виривалися вгору червоні, криваві язика.

В селі зчинився галас. Ріжок нічного дозорця заграв протяжно й тоскно, розплакався в каплиці маленький дзвоник, а Тонда поміж мережевом вітів цілком ясно бачив, як од села в поле, прямим шляхом до стогів бігли люде.

— Шкода невелика: застраховані!

— Ще, мабуть, і в заставі!

— Але ж чи заплатить хто?!

— Гасіть, гасіть! — . . . гукали люде.

— Та як там гасити? Не можна вже загасити! — криком відповідав хтось управителеві, що прибіг сюди з наймитами з двору.

— Принаймні, врятуйте хоч стіг із конюшиною.

— Е-е! Вже пізно, палає! . . .

І люде, безсилі та безпорадні, стояли довкола, нечинно дивлячись, як ненажерлива стихія глитає шар за шаром, скирду за скирдою.

З витріщеними очима, причаївшись до землі, лежав на череві палій Тонда й дивився на ту страховинну пожежу. Лежав на узліссі, в молодняку — і відтіль, з темряви, нахабно світило двоє його очей. Але ж одночасно й жах великий, досі ще незнаний, чавив його до землі. „Боже, Боже! Що ж тепер буде?“ — питав він сам себе в думці. Били його, жорстоко били за далеко менчі провини. Били часто й без жадної провини. А що ж тепер станеться з ним, коли він запалив стоги? . . .

— Ну, вже, як би піймати отого харцизяку, що підпалив! — цілком розбірно чув Тонда з своєї схованки: — живого б його туди, просто всередину полумн'я кинув би!

То кричав панський управитель біля стогів, що горіли.

„Уб'ють! Уб'ють мене!“ — затремтів усім тілом Тонда.

І знову потемніло йому в очах. Вже не бачив ні пожежі, ні стогів, ні матері. Тільки натовп людей розгніваних, розлючених стояв у його перед очима.

— Більше між них я показатись не смію! — сказав сам собі сумним голосом. Почував, що тим учинком дав їм на себе якусь непереможну зброю, якусь велику силу і право не тільки його немилосерно бити, але ж і вбити на-смерть.

З тим вражінням Тонда Прощек підвівся з землі. Вже він не дивився на заграву. Повернув спиною до вогню і швидкою ходою подався всередину чорного, глибокого ліса.

IV.

Страшні новини ширились цілою країною. Мовляв, Тонда Прощек, придуркуватий жабрак, напевне, запалив панські скирди й сам у них згорів. Ті чутки схвилювали всю людність. Молоді і старі сунулися на пожарину, щоб на власні очі побачити попіл та останки спаленого каліки, власними вухами почути жахливі подробиці, навіч переконатися, що поголоски цілком правдиві.

Гуменний розповідав, як він вигнав Тонду, що допоминався в нього соломи. До правди трохи додав свого, що ніби Тонда в воротах обернувся й погрозив затиснутим кулаком усьому дворові.

— Щось говорив, щось кричав, тільки я не міг зрозуміти! — додав потім іще до своєї промови. Дуже його тішило, що ніхто інший, а він перший міг висловити те підозріння, кинути до тієї темної загадки перші проміні світла, розплутати той клубок. Принаймні, знайшов початок тієї нитки, що приведе до клубочка. А потім усе вже дуже

швидко почало з'ясовуватись. Гуменний навів на слід людську справедливість і перший одповів на головне питання, хто це зробив? Правда, вперше висловив це без великої певности, тільки, як свій здогад:

— Міг це зробити Тонда! . . .

Але й того було досить. Жандар ураз подався до сушні розпитати стару Прошку. Відолашна баба перестрашилась, коли побачила у дверях жандарську постать із рушницею за плечима. В своїй самотності вона ще нічого не знала про пожежу і тремтіла всім тілом, гадаючи, що жандар прийшов за тією краденою соломою, що на ній вона спала вперше цієї ночі.

— Де ваш Тонда? — тим часом суворо запитав жандар.

— Прошу, не знаю, уклінно прошу . . . не знаю, ще не знаю! — мало не стаючи навколішки, зломлена прочуттям біди, вбога старчиха при-нижено відповідала представникові влади.

— Дома він? — почав допит жандар.

— Уклінно прошу — нема.

— А спав цю ніч дома?

— Не спав, ні, не спав. Йй-же богу, не спав.

Очі жандареві радісно заблищали; як у того, що, зморений спрагою, знайшов джерело води.

— То, мабуть, він вам, пані-матко, згорів! — першим пив жандар із того джерела, яке передбачав людський здогад.

— Згорів? — здивувалася стара, не зрозумівши відразу, в чому річ.

Та жандар хутко опанував собою, стримав свою радість, щоб не була вона передчасна, й далі сухим голосом вів свій допит:

— Так дома не спав? Добре. А куди ж він ходив спати?

— Та де прийдеться, прошу. Часом у будці, що в садку, влітку — на полі, а вчора оповідав, що передтим спав ніч у панському стозі. Так, прошу, в панському стозі виспався.

— То кажете: в панській скирді!

— Еге, еге. В панській скирді. З тих, що стоять під лісом.

І старчиха повисла очима на бородатім роті огрядного чоловіка. Забула вже і про вкрадену солому, бо всю її голову наповнило те страшне слово: „згорів“.

Жандар іще раз радісно усміхнувся.

— Ну, то воно таки так і виходить, — хитнув він головою. — Видать, і справді, він таки там згорів! — додав він цілком спокійно. — А чи ви пізнаєте його чоботи?

— Та як би ж я їх не пізнала, коли ж я сама йому їх і випросила. З міста випросила, в пана доктора ті чоботи випросила.

— А знаєте, що? Ходить лишень зо мною, та зараз! — спало на думку жандареві.

Баба почала голосити:

— Куди ж то ви мене, стару людину, хочете вести? Хибá ж я що лихого зробила? За що мене хочуть замкнути?

— Та ні, бабко! Не бійтеся. Замикати вас я не збираюсь. Уночі погоріли панські стоги, а ваш син, мабуть, там у них згорів. Ото ж маєте піти зо мною, може, що пізнаєте, що там по ньому лишилось.

— Стоги погоріли? Тонда згорів? А що ж там знайшлося? — допитувала по дорозі старчиха, щоб порівняти і привести до ладу в старій своїй голові сумну новину, і вже без остраху дріботіла збоку молодого жандаря.

А все ж серце її стискувалось болем. „Справді, це можливе“ — міркувала вона. — „Вчора Тонда був якийсь чудний, ніколи я його таким не бачила. Так мене стусонув, що аж на солому полетіла. Мов звір, накинувся на той горщик та — гайда! Справді, міг із тим горщиком і податись до стогів, справді — міг там . . .

Різький сморід спаленої соломи розносився далеко навколо пожарини. Ранні сутінки охоплювала сіра мла.

— О, о! Вже ведуть стару Прошку! Дивіться, вже ведуть! — гукали люде, що купчились на попелищі, коли з імлі показалась зігнута постать жебрачки з бравим жандарем.

— Ну, та́ все розкаже. Авже ж, та́ пізна́є! Тепер уже про все довідаємось! — гомоніли в натовпі. Всі палали нестримною цікавістю, аж серця в них голосно стугоніли, коли жандар підніс два опалених, стоптаних чоботи й показав їх жебрачці.

— Мати Божа! Це ж його, його ж це чоботи . . . Згорів він там, сердешний, згорів! — заголосила стара, вгляdivши чоботи, й заломила руки.

Всі люде зітхнули вільними грудьми. Ніби якийсь приємне задоволення й одночасно острах пробіг по натовпі.

— Ну, що? Я не казав? — задуркуватим голосом запитав гуменний.

Навколо ба́би враз зби́лася велика юрба. Паслися з її горя, а сами тремтіли з жаху, що його викликала в них думка про сумний кінець бідолахи. Люде тепер жаліли його, міркували, як то він, певне, страшенно мучився в вогні, уявляли собі образі того, як Тонда повернув з ліса з порожніми руками, як гризла його за те мати, — і все знову і знову примушували старчиху розповідати всі подробиці того страшного вечора. Дехто вже п'ять, десять разів усе те чув, але ж усі знову жадібно наслухали, коли стара мати новим прихожим розповідала про кінець свого сина. Як пес тримає кістку, вже голу, цілком обгризену, але ж не випускає її й усе обгризає далі, — так і ті люде обгризали всі ці новини, звістки, здогади і хвилювалися ними. І, справді, це була річ, якої далеко-широко ніхто не пам'ятав, якої ніде в сусідстві не траплялось.

З певною гордістю, поважно прийшов на пожарину пан староста. Урядовою формальністю та відповідністю пашіло його обличчя. Стиснув жандареві руку й обмахнувся своїм ціпком:

— Одступіть назад! — ураз закричав він на людей. — Тут нічого не смієте а-ні торкнутись. Все повинно лишитись так, як стоїть чи лежить, і навіть ті чоботи!

Жандар поставив їх так, як вони перше стояли, і станув на варті. Староста, тим часом, довкола обійшов місце, де були скирди. Ще тут і там курився якийсь жмут соломи, вузли перевесел потріскували, а їдкий дим тягся понад землею. З імли почало припускати дощу. Але ж і дощ не розігнав натовпу. Навпаки, — по обіді поприходили люде і з околишніх селищ і рішуче хотіли побачити обгорілого Тондиного трупа.

Чули вони, що небіжчик загрожував запалити все село, але ж довідалися тут, що підпалив тільки стоги. Чули потім, як його дозорець упіймав на гарячому, та як люде кинули його просто в вогонь, де він і згорів. Інші робили поправки до тих оповідань, що, мовляв, було не так, а ось як: що, мовляв, он там, на тому місці гуменний Тонду набив, а він тут на скирдах помстився.

— Але ж де, де останки? — зацікавлено питалися ті, що тільки тепер приходили, в душі готові до дивовижного видовища — вишквареної людини.

— Де, де!! Звісно, де: он там, під тою купою попелу, там, де знайшли його чоботи; он де, хибá не бачите? Обгорілі, але ж не спалені.

— А як ж не згоріли?

— Бо він їх, напевне, роззув, щоб не було чути кроків.

— Він їх поставив набік, а самому втекти не пощастило.

— Та як же б він тікав, коли він там спав, усередині. Згорів, та й край!

А коли вже надивилися на кучугуру попелу, тоді повертали голови у другий бік.

— Дивіться, дивіться! Он де сидить його мати! — гомоніли одні до других, показуючи на бабу Прошку, що сиділа у своїому рам'ї, скулена у клубочок, на межі і хлипала. Підходили до неї, щедріщі кидали їй на коліна по крейцеру, а то й по два.

І той погляд на засмучену жінку проломив ураз кригу в людських серцях. Як раніш кожен гризся з Тондою й лаяв його, чи треба, чи

не треба, — так нині тільки самі добрі, самі гарні сторінки його життя пригадувались людям.

— Е-е! То був добрий парубіка! Слухняний був, у вогонь би поліз, коли б йому звеліли!

— Ну, вже ж. Той і курчати не скривдив . . .

— А щó він на цьому світі мав?! Тільки й його, що коли-не-коли хильнув тієї горілки чарчину, чи посмоктав люлечки. Більш нічого доброго не зазнав.

— Тай поводилися з ним кепсько, — нема куди правди діти. Що тільки самих стусанів скоштував! Товкли його всі, хто тільки руки мав. Навіть дітлахи, й ті камінням на нього кидали, як на собаку . . .

— Зазнав доволі й голоду, й холоду . . .

— А звісно: краще, що неживий, бо добре йому тут не було, що й казати! Певне, Пан-Біг буде до нього ласкавіший, як люде. Особливо ж, як той староста та поліцай. Вже ті два помолотили його досхочу . . .

— Хоч би тепер бодай похорон йому впорядили б по-людському! . . .

І ця остання думка, що прийшлась до-вподоби людям, найшла палких оборонців у громадській опозиції. Зараз пішла депутація до старости й рішуче вимагала, щоб спаленого жебрака поховано врочисто громадським коштом. А пан староста, щоб вибити з рук своїх ворогів ту зброю, оповістив, що про те вже давно вирішив уряд, що він сам уже був і в пан-отця, і в школі, що ввечері буде смутний передзвін, а завтра дзвонитимуть по вмерлому цілу годину.

— Це останнє, що можемо йому дати. Та й того не слід забувати, що вже тепер не буде він нам сидіти на в'язах. Перестанемо платити за нього громадські покути, бо ж був то член нашої громади . . . Ну, все ж, була ж то людина. За життя нічого доброго не зазнав, то вже нехай бодай по смерті має хоч щось там . . . — так викладав людям староста ввечері, сидячи в повнісенькій „господі“-шинку.

Всі щиро хитали головами і справді жалували бідолашного Тонду. І багато з присутніх згадували тепер, як того сердегу відганяли від своїх порогів, як шкодували для нього скибки хліба, як уживали його до найтяжчої праці, як його ошукували, платячи йому не грошима, а горілкою та тютюном, щоб не дати більш аніж четвертину того, що він у дійсности виробив . . .

— Бідаха! Сердега! — шептав дехто . . .

— А коли ж буде його похорон?

— Це вирішить завтра комісія! — поважно відповів староста, не бажючи передчасно оповіщати людям урядові таємниці.

V.

Другого дня від самого позаранку тюжив добренний дощ. Але ж як ті мухи на солодкому пирозі, так густо й сьогодні обсіли люде по-жарину. Замість одного, сьогодні вже тут походжали два жандарі, а на рушницях у них були багнети. Чекали нетерпляче прибуття важливої комісії. Від десятої години витревало мокли тут усі, тільки переступаючи по болотяній, розмяклій стерні.

— І чого вони не ідуть?

— Ну, ті дадуть на себе чекати! . . .

— Бо ж — пани!

Люде нарікали, але ж тихенько, щоб не почули часом жандарі. Тільки один одному виразно підморгував, прикладали палець до губ і тихенько шепотіли:

— Ну, ну! Мовчіть краще. За такі речі по голівці не поглядять .

— і очима показували на похмурих жандарів.

— Та вони нічого не чують! — озивалися сміліщі.

— Буває часом, пане, що й стіни чують!

Нарешті саме о-півдні пільною стежкою заколиваввся коч. Староста та громадський стражник виступали попереду, а позад нього тяглася нова юрба — власне натовп дітей.

— Тутечки! На місці! — врочисто оповістив староста, підводячи вгору свого щіпка.

Коні спинились, а з коча виліз повітовий лікар, судовий ад'юнкт та писар.

— Так де ж воно там? — зачав ад'юнкт комісійний огляд.

— То далі. Треба ще йти полем, бо ж тут стояло аж п'ять стогів. От тут — яшна солома, тут була пшенишна, там — конюшина, а там — вівсяна. Так чоботи знайдено аж у четвертому.

Ховаючись під парасолями, урядовці почали йти полем. З кожним кроком їхні ноги все більше вгрузали в болотяну землю, блискучі їхні черевики враз умазалися липким багном, що прикипало, мов замазка. Набірали на себе бруду й одкочені краї холоп, на яких налипала грязюка, попіл, сажка. В найкритичнішому місці вишикувались перед комісією жандарі.

— Ніхто в тому не товкся? — сухо запитав лікар.

— Маю за честь повідомити, що — ніхто!

— Тут оце лишилася та купа попелу з вівсяного стогу. Певне, там будуть і лишки небіжчикові, коли не згорів на попіл! — докладав староста.

— Ну, певне, ні! Мабуть, кости знайдемо, бо ж такого великого вогню тут не могло ж бути! — муркнув лікар.

— О! Тут була страшна пожежа! — запевняли всі присутні.

— Ну, хутчій, хутчій! — підганяв ад'юнкт. Він уже чув, що вода просмокталася крізь тонкі підошевки його міських черевиків.

— Але ж я не можу туди долізити, в саму ту саджу! — сказав лікар і теж подивився на свої черевики, а потім глянув знову на чорне рідке болото, що розливалось скрізь пожариною. Комісія стояла, мов на березі ставка, що чорнів у баюрі.

— Ну, то підіть туди хто й палицею розгорніть попіл. Що там знайдеться, — несіть нам сюди! — повернувся ад'юнкт до присутніх чоловіків, що стояли тісним колом. Але ж дарма, що стояли вони в високих важких чоботах, усі лишились, мов глухі: жаден із них і не по-

ворухнувся. Піти туди, в ту купу попелу та сажі, було їм дуже легко, але ж розгромити кучугуру, щоб витягти відтіль якусь людську кістку, а потім брати її в руки й нести сюди, — на те не зважувався ніхто.

— Ну, виходи котрий! Матимеш золотого, хто відважиться! — запропонував староста. Але ж зневажлива тиша була йому відповіддю.

Лікар круто вилаявся.

— А де ж стражник? Пошліть туди стражника! — суворо наказав старості.

— Ось, ось де стражник! — із великим задоволенням загукали люде й розступалися на всі боки, щоб стражник не мав де сховатися.

Пополотнівши і тремтячи, стражник виступив перед комісію. Цілком забув, як часами хвалився, що „в шідесят шостому році“ не тільки бачив мертвих, а навіть по трупах біг, утікаючи. Тепер несміливо намагався відступити.

— Поколушайте там, бодай шаблею, адже ж побачимо й так, не сліпі ж, здається!

— Але ж я кістки в руки не візьму.

— І не беріть, відтіль пізнаю! — мовив лікар, насаджуючи на ніс пенсне.

Обидва жандарі з великим зусиллям утримували натовп на певнім віддаленні. Всі мимоволі тяглися вперед, штовхалися, щоб ліпше бачити, що знайде стражник. Повитягали шиї, поспиналися навшпиньки, очі їм палали — так брала всіх цікавість. Тим часом стражник своєю тупою шаблею перегортав і розгрібав промоклу кашу попелу. Зненацька шабля цокнула об щось тверде. Обережно кінчиком шаблі витяг він на світло почорнілий предмет.

— Голова, голова! — почувлися викрики.

— Ні, то якийсь горщик! — озвався стражник і підважив його шаблею за вухо.

— Те цілком потверджує, що розповідала мати, як він утік із горщиком юшки. Давайте його сюди: стара Прошка певне пізнає свій горщик.

— Сердешний! Ото ж він вечеряв в-останнє!

— Шукайте далі, уважно!

І стражник, вже трохи осмілившись, із більшою відвагою вів далі розкопки. Навіть почував певні гордощі, що весь натовп так пильнує кожного його руху: ще, може, про нього будуть розповідати, як про головну особу події, як про героя!

— О! Тут є голівка від люльки! — скрикнув він. І її він уже зовсім не боявся, враз узяв замазану люльку в руки й поніс її до комісії.

— То його люлька? — запитав ад'юнкт старосту.

— Я її пізнаю! То була колись моя, а потім я її подарував Тонді.

— Була без вічка, а на ній намальовано собачу голову! — гукнув хтось із натовпу.

Пан ад'юнкт потримав якийсь час люльку на дощі. Вода змила з неї прилиплий попіл, і цілком ясно об'явилась на ній песька голова.

— Так, його! — промовила комісія й передала чоловікові, що продрався аж до самої комісії. І той ще раз голосно посвідчив:

— Так! Истино, — то є вона! Голівка з Тондиної „димки“.

— Видимо, що згорів цілком! — сказав ад'юнкт переконаним, певним голосом. — Можна їхати, в пана старости напишемо протокола в хаті.

— Тут є кістки! — в той мент вигукнув стражник і відскочив. З попелу вивалилось кілька обгорілих чорних головешок.

— Так позбирайте те все гарненько, хоча б лопатою, покладіть до короба й однесіть до сушні. А поліція нехай тут почекає, щоб люде нічого не порозтягали! — наказав лікар жандарам.

З тим комісія відійшла. В старости написали протокола. Мати Тондина з певністю пізнала горщик та люльку. Зі слізьми цілувала святні пам'ятки й забрала їх додому, щоб сховати їх на згадку про сина.

— А коли тесля скінчить труну, тоді позбирають кістки й однесуть їх до вас. Завтра вранці громада впорядить небіжчикові врочистий похорон, а ви тепер будете діставати від громади що-місяця на злотий більше, бо ж не маєте вже сина, що, певне, помагав вам добувати на прожиття.

— Авже ж помагав! Помагав, соколик! — захитала головою засмучена мати й почувалала додому.

Тепер і вона почувала докори сумління. Справді, могла ж вона дати Тонді трохи тієї часникової юшки — й тоді б не дійшло було до такого сумного кінця. А тепер його обгорілі кістки принесуть їй у сушню...

Вона аж затремтіла на цю думку... Як же вона сама лишиться там на цілу ніч із мертвяком? Ні, ні! Вона там ночувати не зможе!.. Попроситься переночувати в куріні пастуха, певне ж пастух дозволить їй там переспати, а вранці вона піде до сушні. Так вона й зробить!...

Комісія, поробивши свої справи, відїхала. Акти стражник заніс до попа, а ввечері панськими кіньми повезли від тесляра нову, що смерділа свіжою барвою, труну на попелище. Набрали лопатами, й повну труну по вінця насипали попілу, обгорілих „кісток“ та зашкварених перевесел.

— Щось ті кістки більш подібні до обгорілого дерева! — міркував жандар, що, весь мокрий, стояв, підпершись рушницею і придивлявся до тієї сумної роботи.

— Добре дерево! Кістки, справжні кістки! — запевняв стражник і кидав усе те у труну.

— Але ж щось їх за багато з одної людини, — сперечався жандар.

— То що ж, будемо щевибірати по одній? Все воно помішалось тут до купи. Краще візьмем більше, щоб часом чого тут не лишити. Адже ж це людина!...

І стражник ретельно накидав у труну все, що хоч трохи нагадувало кістки та обгорілу одежу. А за кілька хвилин уже відвозили „труп“ сина до нещасної матері. Та привітала труну голосінням, але, коли порожній віз відїхав, швиденько перехрестила труну й пішла з сушні на ніч до пастуха...

VI.

Вже другий день блукав лісами Тонда Прошек. Жував змерзлу гнилу шишшину і трусився з холоду. Сьогодні дощ не вгавав од ранку. Вже

не захищала його ні стара ялина своїми могутніми вітами, і в найбільшій хащі не знаходив він сухої містинки, де б міг одпочити та осушитись. Промокла одежина липла до тіла, а холод різав босі ноги. Шкодував, що, поспішаючи, забув про чоботи біля стогів. А тепер трясця трусило його, а попечене рамено немилосерно боліло. Голод мучив і підламував рішучу постанову, що він не повернеться до тих людей. Навіть жах ізменчився за той час блукання, і вже його вчинок не видавався йому таким каригідним, як тоді, в перший мент. Голод, холод та дощ непоборно гнали Тонду до людського житла.

„Але ж битимуть мене, може, навіть і вб'ють!“ — виплигнула знов обава на зчорнілій поверхні його душі. — „А я піду вночі, піду просто до матері. Там ніхто мене не побачить, бо ж ненька мене не дасть. Вона сховає мене... Кілька разів уже мене ховала...“

„Але ж ти її бив?!“ — цьвохнуло його доганою сумління.

„Так, я її бив!“ — каючися, схилив голову Тонда, „але ж більш ніколи вже не буду... Що б же я тепер почав без неї, коли навіть і стоги мені погоріли?! Куди я можу йти? Скажу їй, хай і мене таксамо наб'є, добре нехай поноб'є, ну, а потім, як натовче, нехай лишить мене в себе...“

І з тим рішенцем ураз почав наближатись до узлісся.

Глупа ніч огорнула всю країну, коли Тонда наваживсь виткнутися з лісу в поле. Босий, з пропаленим жупанком, без шапки, навпростець намірився до сушні. Зпочатку біг, аж поки долини не вдарили йому искри в очі: то були світелка у спітнілих віконцях села. Тоді стримався і збільшив уважність. Пішов помалу, майже нечутно підкрадаючись і напружено пильнуючи кожного руху, чи шамотіння. Але ж ніде не було нічого небезпечного. Тільки дощеві краплини збігали по стріхах та лопотіли по деревах, що шелестіли від вітру в порожніх садках.

З густої п'тьми вирнула перед ним низька буда — сушня. Тонда притулився до самої стінки, щоб не стояти просто під краплями, й за хвилину намацав віконце. Тремкою рукою заклепав у шибу і прислухався,

як мати встане, щоб одчинити двері. Минуло кілька хвилин, а всередині ніхто не ворухився. Постукав знову, вже дужче.

„Міцно спить!“ — сказав сам собі Тонда й почав посуватись до дверей. Намацав клямку: в ній не було ключа. „Нема дома! Нема її дома, от щастя!“ — зрадив Прошек, нітрохи тим не здивований. Він звик, що мати часто ходить по милостиню в далекі околиці й часом вертає аж через тиждень додому, приносячи з собою коша з картоплею, хлібом, борошном та ще й кілька грошенят.

Він нагнувся до землі, знайшов камінь і витяг зпід нього ключ од дверей. То було умовлене місце, що служило за схованку ключа, коли обох мешканців не бувало дома. Швидко він одімкнув замок, увійшов усередину й зачинив за собою двері, просунувши деревляний засов.

Дивний пах охопив його. Тонда підніс голову й кілька разів раз-за-разом утягнув носом повітря. — „Що ж воно так душіть?“ — намагався він угадати той загадковий пах. Помацки пройшов сінці і вступив у хатину. Зробив крок і зачепився за лаву. Спинився й почав пробувати поперед себе руками пітьму. Витягнені його пальці доткнулися труни й почали її обмацувати.

„Так, оце ж і є те, що пахне!“ — міркував Прошек, нахилиючись аж до самої труни і принохуючись до помішаного паху чадних головешок та нової олійної фарби, що нею помальовано труну. „Що ж це таке придбала мати?“ ...

Але ж скільки не облапував у пітьмі тієї незрозумілої річі Тонда, все-таки самим дотиком не міг її розпізнати.

„Чи засвітити, чи ні?“ — запитував сам себе. Цікавість підказувала йому: „засвіти!“, але враз притримувала обачність: „не забувай, що на тебе чигає; сам себе зрадиш, бо ж вони знають, що матері нема вдома, побачать крізь вікно світло, впіймають тебе й уб'ють, уб'ють напевне!“

І в тій боротьбі з самим собою довший час він стояв у пітьмі. Чув, як нічний дозорець виграє на своєму ріжку одинадцять годину, обмацав

у печі — й не знайшов там нічого, навіть не була й тепла. На миснику знайшов потім окравець черствого хліба й, лежучи на соломі, розгризав його з крумканням та чваканням. Але ж не думав ні про голод, ні про холод. Всю його увагу забірала ота таємнича велика річ, що стояла посеред сушні на лаві й так дивовижно пахла. Намагався всією силою своєї вбогої пам'яті пригадати, де він уже чув раніш подібні пахощі, всією істотою силкувався догадатись, що́ то була за річ, і на віщо вона могла здатися його матері. З тими думками він не міг заспокоїтись, не міг заснути, знайти собі вигідного місця у своєму лігві. Коли ж дозорець просурмив уже північ, далі було не сила себе стримувати. Зірвавсь на рівні ноги й голосно засміявся: йому прийшла в голову блискуча думка — найсамперед замостити вікно, а потім засвітити сірничка. І хопив перину, якою вкривалась його мати, й почав замоцувати вікно. Убгав її цілу у квадратову дірку в стіні й радісно шукав у запічку бляшану коробочку, де мати ховала сірники. Сірники знайшлися. Вхопив один і черкнув по чавунній плиті. Довга, блискуча смуга з'явилася в чорній п'тьмі, й синюватий сірчаний полумінчик зашкварчав, сірка розгорілася й, нарешті, запалала ясным вогником...

„Що ж воно?“ — відразу не зрозумів Тонда.

Підвів аж над головою сірника і вжахнувся:

„Господи, Боже ж мій! Та то ж — труна!“ ...

Але вже сірник догорів, припалив пальця й погас. Густа темрява враз знову виплигнула зо всіх кутків й окутала Тонду.

— Моя матінка померла! — заривав зненацька Тонда. — Померла, померла моя неня! — повторяв він одне речення й зарив свою голову в вохку солому.

Образ матері став перед ним, як живий. Тонда почав молитись, затуляв міцно очі, прикривав їх іще й руками, — але все було даремне: він ясно бачив матір, бачив, як він кинувся був на неї, як вхопив її за горло, як вона заточилась та покотилась на солому, саме в те місце, де тепер, мов гробак, корчився він...

Минали години. Надворі спинився дощ, затиx вітер, почало світати, а Тонда все ще лив гіркі сльози.

Раптом він завмер, ніби одубів, витяг карк у п'тьму й почав прислухатись. Йому видалося, ніби він чув біля самої стіни чиїсь кроки. Браз зникли з його душі всі жалощі, щез образ матері, розвіявся чорний смуток, і всі змисли миттю обернули на инший напрям.

„Хтось сюди йде... Але ж, хто?“ — стало перед ним питання.

Знову він зірвався з соломи і пружно, мов кішка, почав підкрадатись до вікна, нечутно ступаючи босими ногами. Відтулив перину і пронизував сіру імлу напруженими очима. Перед ними стояли неясні нариси сливок та широка шапка сусідньої клуні. Але ж кроки наближались. Ось вони вже чавкають у багні за рогом сушні, ось-ось уже біля вікна. Тонді аж вилазили з лоба очі, так він уп'явся ними вперед.

Зігнута бабуся пройшла попід вікном.

Наближалася вже шоста година ранку, і стара Прошка вдосвіта поверталася додому, щоб люде не довідались, як вона боялася лишатися сама у своїй хатині з мертвим сином.

— Матінка! — гукнув Тонда і, мов знову помолодівши, плигнув до дверей.

Повний радости, він відсунув засов і скочив до матері. Та перелякано скрикнула й почала розгублено хреститись.

— Матусю!... А я думав, що ви померли. Там у вас труна!... Чия то труна?... — питав Тонда й тяг за руку перелякану на смерть стару.

Але вона тільки цокотіла зубами й не могла вимовити слова. Довго держала вона сина за руку й тяжко віддихувала. Нарешті промовила:

— Ну, й злякав ти мене! Ну, й злякав!... Хлопчиську ти безталанний... Як же ти виліз геть, як ти видрався з тієї труни?... Адже ж тебе принесли сюди попаленого у труні?...

— Ніхто мене не приносив, я сам прийшов уночі, бо мені було холодно. Й хотілося їсти...

— Але ж ти згорів...

— Нітрохи я не горів... Я втік, тільки аж ось попалив рамено...

— Та як же так?! Он же знайшли й твою люльку, й чоботи, й горщик, і твої кости!...

Тонда почав сміятися. Зпочатку помалу, а потім аж заливався сміхом.

— Мої кости? Ха-ха-ха!... То не мої кости... Люлька, чоботи — так, то — мої, бо я їх там забув...

— Так тут же, у труні твій прах, попів із тебе... А сьогодні тебе поховать!... Прийдуть за тобою й поховать громадським коштом...

— Як! Мене поховать? — Тонда враз посумнів і замовк

Смутна тиша запанувала в сушні. Прокидався день, збільшувалося світло, час утікав.

— Але, що ж робити, що казати? — почала знову старчиха. — По восьмій годині буде твій похорон, вже й співаків змовлено, й пан-отець сюди прийде, навіть будуть музики, прийдуть парубки та „дружки“. З великою учтою мають тебе поховати!...

— Мамо! Я сховаюсь, — промовив Тонда.

Прощка розважувала, хитаючи головою. Коли це загудів голосний дзвін.

— О! Чуєш? То вже знак подають... Пів-на-восьму... Що ж будемо робити? — заломила вона безпорадно руки.

— Я сховаюся! — знову сказав Тонда.

— Та вже ж не що інше! Нехай тебе захистить Господь милосердий! Ховайся, сину, залізь там угорі між дранину. Тільки я про тебе нічого не знаю й не відаю. Розумієш: я ні сном, ні духом про тебе не відаю?! Не відаю, що ти прийшов, що ти взагалі живий... Ну, що вже там робити?!... Он-он уже люде сюди сунуть...

Тонда, мов ящірка, прослизнув за прокурені тонкі дошки, на яких сушили овочі, й притаївся у своїй схованці...

VII.

Громада всім гуртом виявила, як вразила її сумна доля сільського ледацюги, Тонди Прошека. Звідусіль походились люде, припинивши свою працю, щоб оддати небіжчикові останню прислугу на його сумному шляху. Ще не було й восьмої години, як велика юрба людей скупчилась на шляху та в садку навколо сушні. Всі його жалували.

— Нічого доброго не зазнав на цьому світі, тільки самої гіркої скоштував сердега, та ще й такою страшною смертю до труни пішов...

Кожне серце стискувалось жалем, коли тепер згадували знову, як зневажали у громаді покійника, як його ошукували, знущалися з його. Тільки й заспокоювало громадське сумління те, що, принаймні, впорядженням бучного похорону хоч трохи спокутували свою перед ним провину.

Правда, прийшов дехто й без тої причини, а лише з цікавості. Чули, що парубоцтво ухвалило не погербувати жебраком Тондою, який також був „парубок“, і вирішило нести його труну до цвинтаря. Чули також, що дівчата з слізьми на очах од самого ранку почали прибіратись у білі, накрохмалені спідниці, а волосся завітчували міртовими віночками. І вони, дівчата, що тільки глузували з небіжчика, що не то — доторкнутись, навіть поглянути на себе не дозволяли, тепер мають проводити його в останню дорогу. Смерть примирила того вигнанця з іншою громадою.

— Ідуть, ідуть! — озвалися голоси.

Як вітрець, що пробіжить по широких ланах і всі колоски відразу захитає, так і увесь натовп хитнувся й заворушився від того слова. Всі голови враз повернулися в однім напрямі, люде почали спинатись навшпиньки й витягували карки.

Найсамперед побачили шістьох музиків, за ними громаду парубоцьку з білими перев'язками через рамена, потім, мов сніг, забіліли „дружки“, чорний хрест коливався над головами, два міністранти ворушилися

навколо його, а за ними в чорних ризах з'явився пан-отець із паном учителем. Далі вже посувалась уся місцева громадська влада, на чолі якої виступав управитель панського маєтку.

— Ідуть! Вже йдуть... Вже могла б і голосити... — гомоніли люде, поглядаючи на бабу Прощку.

Та почула і враз, заплющивши очі, почала, гикаючи, виспівувати:

— Синочку ж мій дорогий, єдиначку ж мій любий, Тоничку мій золотий...

Жінки витягали з кишень свої білі хусточки: в них ставали вохкі від сліз очі.

— Раз, два, три! — проказав пан учитель, і музика почала жалібний марш.

Здається, ніодного ока не лишилось сухого, коли співці заспівали такі слова:

... Грішне тіло, як те листя,
Погоріло з панським стогом,
Але ж його душа чиста
Вже раює з Паном Богом"...

Був то шматок пісні смуткової, навмисне зложений для тієї пригоди; були то нові слова, яких ще ніколи передтим не співали, дарма що в жалібному марші були готові слова на всякі життєві пригоди: і про батька, і про неньку, про самовбивця, про сироту, про старих дідів, про пан-отця, про вчителя... Тепер же додано особливий розділ „про погорілого“, що робило велике вражіння на людей.

Пан-отець покропив труну. Парубки поставили її на мари. Загули дзвони, і похід рушив до костела.

Щілиною, зза широкого бовдура дивився на все те Тонда. Він був жалісно зворушений, тремтів із жалоців, і сльози, мов горох, збігали по його обличчю.

„Бач, уже мене й одспівують, уже й одзвонюють, уже відносять мене на цвинтар!“ ... — говорив він сам до себе. А коли вже всі відійшли, він, мов ящірка, вповз угору по бовдурі, відломив одну цеглину й, виглядаючи над покрівлею, сумно дивився „на свій похорон“. Бачив, як цілий похід, мов потік до річки, розчиненою брамою вливається в церкву. Тільки музики та кілька парубків лишилося надворі. Вони не хотіли слухати святої служби, спинилися під костелом, позапалювали цигарки, розмовляли і сміялись. Тонда добре все те бачив ізза комина і почував у серці образу, прикрість. Йому здавалося, ніби його хтось ошукує, дурить. Навіть так і кортіло гукнути з даху, погрозити кулаком і наказати:

„Миттю всі до костела — молитись за Тонду!“ ...

По довгому часі знову сумно заплакали з дзвіниці дзвони, з храму витягувався довгий похід і замірився до цвинтаря. Там чорніла земля довкола свіжо-викопаної могили. Люде перебігали один поперед одного, щоб захопити ліпше місце, відкіль можна було б усе бачити й чути. Навіть повилазили на мур, що ним було обгороджене кладовище, поставали на могилки, притримувалися за хрести.

— Пс, пс! ... Тихо! — раптом озвалися голоси від могили.

То ті, що стали найближче до ями, гукали на задніх, що ще штовхались, перемощувались, зтиха розмовляли. Одночасно зачувся зворушений голос.

— Слухайте, слухайте! — загомоніли люде, і враз мов поприлипали непорушно кожен на своєму місці, щоб не пропустити жадного слова промови.

Пан-отців голос зпочатку згучав тихо, але потім помітно зростав, міцнішав, дужчав, запалював.

— Ось до якого сумного кінця доводить недобре життя, — чулося в повній тиші. — Але ж та страшна смерть, властиво, була для небіжчика тільки увільненням, викупленням, коли згадаємо, що доброго зазнав межі нами той нещасник? ...

Правда, тих слів Тонда не чув. І то було його щастя, бо й самого б його та промова схвилювала та збентежила. Тільки вітрець заніс до нього кілька згуків співу. Тонда витер рукавом вохкі очі і промовив:

— Тепер почнуть вертатися. Вже мене поховали!...

Боячись, щоб хтось не вглядів його голови на повороті з цвинтаря, він почав злазити на горище. Був певен, що коли б хто угледів його розчухану голову, зизуваті очі та низьке чоло, то сталося б щось страшне. Що саме, — про те він раніш не міркував, але ж внутрішній голос попереджав його, що може статися щось жахливе, щось таке, до чого за жадну ціну не повинно дійти.

— Ніхто, ніхто вже мене ніколи більше не побачить... Тільки одна матінка... — зітхнув Тонда й голосно заплакав у своїй схованці, за дражинами: — помер я, згорів я, поховали мене!...

Над могилкою все ще стояла навколюшках стара Прошка. Не плакала, одначе не могла й підвести голову, не мала сили глянути людям у вічі. Дивилася додолу й по дорозі до цвинтаря, таксамо і тепер утопила очі в землю. Бачила, як парубки роз'язують свої білі шарпи, як „дружки“ відчіпляють міртові віночки й як кидають свої квітки на могилку... Бачила, як руки хапають пучками ще вохку після дощу землю й кидають її на труну... Стояла навколюшках і боялася поворухнутись, аж поки всі розійдуться.

Одначе люде помітили її, й більш доброзичливі подавали їй милостиню. Хтось у кутку цвинтаря впорядив для неї збір грошей, наставивши бриля та примовляючи:

— Офіруйте бідній матері нещасного небіжчика!

Нарешті до неї підступив пан староста, взяв її за плече й ласкаво промовив:

— Годі, не плачте вже, Прошко. Нічого те не pomoже. Вставайте та ходім додому.

Так після похорону стара жebraчка стала осередком загальної уваги. Хто тільки міг, намагався виявити їй своє співчуття, вчинити якесь

добре діло, потішити її, розважити її тугу та смуток. Додому вона вертала, йдучи посеред старости й пан-отця. Вони весь час ласкаво говорили з нею. А вона думала:

„Боже, Боже! Чим же все те скінчиться? — і тремтіла всім тілом. Не обізвалася й одним словом, тільки тяжко зітхала, часом на мить підводила до неба очі і враз спускала їх знову на землю. Всі розуміли її незвичайну поведінку: то ж була туга по загиблій дитині, то був біль серця нещасливої матері. І всі один поперед одного бажали їй чимось прислужитись.

— Так ото ж, як я вже вам говорив, будете мати кожного місяця на золотого більшу підпомогу від громади, — знову пообіцяв староста.

Пан-отець і собі міркував, як би влити бальзаму до того скривдженого Проциного серця.

— А чи не можна було б нині, коли вона лишилася самотня, перевести її кудись до иншого помешкання? — запитав він старосту.

— Ну, звичайно. Вона може перенестись до громадського шпиталю з тієї сушні, — погодився враз староста й одночасно з попом подивився на старчиху.

Та скам'яніла, спинилася і, тремтячи, запитала:

— Як? Мене — з сушні? Щоб я пішла з сушні? . . . Ради Господа милосерного, уклінно вас прошу! — підвела вона руки й раніш, ніж хто про те міг помислити, впала навколюшки. — Не виганяйте мене з сушні, лишіть мене там саму, не хочу я до шпиталю! . . .

— Та Бог з тобою! — здивовано промовив пан-отець, силкуючися заспокоїти стару, що стояла в болоті посеред шляху навколюшках. — Нічого тобі не станеться! — говорив він, підводячи старчиху, щоб часом люде не помітили та не помислили, що він сказав їй щось лихе. — Вставай бо вже! Коли не хочеш, то й не підеш. Ну ходім, ходім далі . . .

— То, принаймні, я пошлю туди до сушні муляра та тесляра, нехай вони позалатують та позамазують дірки. Там же вам на голову тече з дірявої стріхи! — казав тим часом староста.

Але ж баба вже знову лежала в багні й підводила до неба руки:

— Ні, ні! . . . На Бога! . . . Прошу вас, благаю! Не треба нічого, мені там і так дуже добре! . . . За все сто тисяч разів дякую, хай вам Бог заплатить . . . Я зі всього задоволена, нічого не потребую, жадного ремонту . . . Я сама все зроблю, тільки лишіть мене саму . . .

— Ну, та вставай же, бабо! — спалахнув староста. — Ще люде будуть гадати, що ми Бог зна-що тобі говоримо, що ти лежиш тут перед нами навколюшках . . . Я ж тільки хотів, як краще . . . Щоб, значить, поміч . . .

А люде й, справді, вже побачили.

— Диви, диви! Навколюшках перед ними стоїть! Проситься, бідна, щоб перевели її кудись із тієї сушні . . . Неначе перед Богом, так перед ними вклоняється! Ну, вже й люде! . . . Пани! . . . Те їм довподоби, щоб бідний чоловік оттак перед ними поневірявся . . .

— То нічого не потребуєте, бабо?

— Ні, ні! Лишіть мене саму! — ще раз промовила Прощка, і з вузликом мідяних монеток, що їх зібрано на цвинтарі, поспішала до свого житла . . .

VIII.

По всьому селу пролетіла страховинна новина: Тонда страхає! . . .

При тих чутках люде полотніли і з витріщеними очима слухали та оповідали.

— Але ж то неможлива річ! Усякі привиди та страховища існують тільки для дурнів та малих дітей! — сміявся управитель маєтку, про якого вже давно було відомо, що він не вірить у ніщо й ні за що.

— Такі дурниці! — бурмотів пан-отець, коли дячок схвильованим голосом розповідав йому про те.

— Тонда ходить привидом, стращає людей! — оповістив старості нічний дозорець і заприсягнувсь живим Богом, що сам чув його вночі.

— Е-е! Хто там відає, що ти там чув! — махнув рукою староста ...

До крамниці човгала стара Прошка. Під попередницею приховувала велику сулію.

— Та невже ж випила всю, що вчора брала? Просто неможливо! — дивувався шинкар.

— Та де там — випила?! А-ні язиком не лизнула! — і трохи не скочило в неї з язика: „то все висмоктав Тонда!“, але ж учас опам'яталась і плаксиво оповідала:

— Просто одуріла я з того нещастя. Перевернула сулію — й до краплиночки мені вся та горілочка витекла ... Ото же тепер мушу з того горя підкрепитися ...

— Ну, то — инша річ ... Звісно ... — хитав крамар головою і брудним цмоком натягав із барила огидно смердючу тектину до вузької шийки чималої сулії. А за мить люде з вікон бачили старчиху, як вона, зігнута до землі, підпираючися ключкою, дрібною ходою чимчикувала до своєї сушні. Всі були такі збентежені чутками, що навіть ніхто не важився спинити її, запитати, заговорити з нею ...

Тільки споночіло, а вже на вулицях було порожньо. Лише в самому шиночку громадяне цілий вечір жваво розмовляли про пригоди останніх днів. Цілком натурально розмова перейшла до найновіщих поголосок, що примара Тондина лякає людей. Нічний дозорець уже хотів був присягати, що чув, як він, Тонда, плаче та нарікає в сушні.

— Голосом страховинним, розпучливим голосить, аж мороз поза шкурою котить, коли зачуєш, як він дудить, неначе з труни: „Закопали мене, спалили мене, в домовину мене поклали!“ ...

Розповів усе докладно, що знав, і подався з теплої господи на обхід уже по десятій годині. Одначе вхилився йти в той бік, де стояла

сушня, пройшов тільки серединою села і спокійно повернув до своєї хати. Але ж у шинку дозорцеві слова викликали велике зворушення. В душі людини прихований таємничий жах перед невідомим, перед загадкою домовини, смерти, замогильного існування. Нема теми, такої цікавої й такої спокусливої, як думки та розмови про знамена, примари, привиди, духи . . . Ото ж не диво, що нікому не хотілось виходити геть із теплої світлиці на холод, змінити світло ясної лампи на страшну темряву надворі.

— Але ж, панове, час уже й додому! Що пак там нам заспівають наші баби? — перший пригадав староста.

За ним почали підводитись інші. Наморщували чола, немов заглядати в душі хотіли ті химерні вражіння, той тривожний настрій, що від розмов захопив усіх однаково й міцно тримав у своїх пазурях. Повільно виходили з шинку й поглядали на небо. Там тремтіло безліч зірочок, а скибка білого місяця падала до другу темного лісу.

— Ну, на ранок буде добрий мороз . . .

— Гут . . . гут . . . гут . . . — засурмив нічний дозорець північ.

Це нагадало всім, що настала найнебезпечніша година, і всі розмови мимовільно припинились. Кожний почував себе перед іншими трохи ніяково, кожен длубавсь у голові, щоб знайти якісь слова, щось промовити, але ж нічого нікому не спадало на думку. Ото ж тільки потихеньку прикашлювали та гупали ногами по затужавілій землі. Всім видавалося, що сьогодні якимось безконечно згучить дозорцеве сурмління . . .

Селяни вже підходили до першого дімку на царині, де власне починалася вулиця. Звичайно тут усі розходились, і кожен уже простував далі до своєї оселі. Але ж тільки вступили на вулицю, — всі враз закам'яніли. Просто поперед них, від цвинтаря до костелу, перебіг Тонда.

Бачили його, ясно бачили всі . . . Цілком ясно помітили, як припадає на бігу на свою шкутильгаву ногу, як на ньому виблискує проміння білого місяця, бачили, що він, босий, без шапки, посувається швидко наперед, нечутним кроком, як дух.

Тої ж миті застукотіли важкі кроки. То летів, як вихор, од костела до шинку нічний дозорець. Із розгону він наскочив на закам'янилий, ошарашений незвичайним видовищем гурток сусідів.

— Бачили? Бачили його? — захриплим голосом спитався дозорець . . . — Побіг від цвинтаря до сушні . . . Хто хоче, нехай почекає одну годину. Перед першою він знову поверне до цвинтаря . . . Але ж я чекати далі не буду . . . І нічним дозорцем теж більше бути не хочу . . . Старосто, ось вам ріжок і спис — візьміть . . . На добраніч! . . .

З головами, втягнутими в рамена, пригнувшись, повною ристю розбіглися по хатах . . . Поперед усіх — нічний дозорець, а за ним — і всі інші . . .

ІХ.

По всіх усюдах, широко-далеко розносилась та страховинна поголоска: згорілий Тонда Прошек страхає людей! Немов та звістка мала крила, — так летіла вона від села до села й не викликала ні в кого жадного сумніву. Ще б пак: бачив його ж не хто там один, не тільки нічний дозорець, — бачили на власні очі й староста, й навіть панський управитель. Уночі, рівно в дванадцятій годині, встає він із могили, біжить до сушні, просто до матері, а в першій годині знову вертає на цвинтар.

Люде гадали й сперечалися поміж собою, чого він не має спокою в могилі?!

— Чоботи, чоботи повинні були покласти йому до труни, бо ж усе, що було небіжчикове, треба було йому дати! — запевняли одні.

— Таке! . . . Це все від його матері. Надто він до неї звик. Ото ж тепер кличе її до себе . . . Ось побачите, що не довго вже їй лишилось по землі човгати! — запевняли інші.

Незабаром опівдні на селі з'явилися обидва жандарі. Пішли просто до старости, далі — до пан-отця, потім — до панського двору, і — нарешті, вкупі з старостою та громадським стражником, подалися рівним шляхом до сушні.

Вікно було засунене, таксамо засов був замкнений.

— Нема Прощки дома! — промовив стражник. — Певне, десь подалась жебрати.

— Тим краще, — хитнув головою жандар, — і підступив до віконця.

Всі напружено прислухалися. Чули, ніби відтіль відгукується якесь приглушене воркотіння.

— А, там хтось спить! — упевнено промовив жандар і голосно застукав у двері. Мов хтось утяв, ураз стихло хропіння.

— Відчиніть, іменем закона! — вигукнув жандар і поторготів у двері.

Всередині щось зашелестіло, захрущало, а потім глибока, німа тиша відповідала на всі стуки, виклики та погрози.

— Вивалимо двері?! — загрозили жандарі й поглянули на старосту.

— Виваліть, — хитнув головою занепокоєний селянин, уже інстинктивно передчуваючи, що за дверима ховається якась велика таємниця, котра його здивує і зробить йому прикрість. Дихав він швидко і синьою хусткою витирав спітніле чоло.

— Ви лишайтесь знадвору, а хатини не спускайте з ока! — наказав старший жандар стражникові, та, що було сили, навалився на двері.

Спорохнілі дошки з тріском розсипалися на тріски, жандар зручно відкинув дерев'яний засов ізсередини і вступив у сіни. Не спиняючись, він попростував до солом'яного леговища й застромив у солом'яні обидві руки.

— Тут тепло. Справді, тут хтось лежав! — засміявся він.

Почався трус. Оглянули піч, шахвочку, скриню, поклепали по стінах, переглянули все в сінцях, одначе не знайшли нічого. Тільки в одному місці стояли драбини з драниць, на яких сушать сливи.

— Навряд, щоб там хто міг бути! — промовив жандар і більш із досади, як із певною думкою, штурхнув рушницею з багнетом у п'тьму поміж порівняними драбинами.

Відтіль озвався короткий приглушений викрик.

— Тю-тю! То ти там?! — гукнув жандар і почав розкидати дранину, аж тріски летіли на всі боки.

— Стій! — загремів він і націлив рушницю над комином, звідкіль виринула розчухрана, їжакувата Тондина голова.

— Господи йсусе! — почувся у дверях розпучливий зойк. То стара Прощка саме повернула з крамниці. З ляку в неї затрусилась руки, й черевата сулія гупнула на брудну долівку. Міцний пах горілки враз розлився навколо. Одначе ніхто не звернув на те уваги. Тільки Тонду тримали за кульгаву ногу і з усієї сили тягли його додолу з печі на світло.

Староста витріщеними очима дивився на злодія.

— Та ти ж згорів! — не втримався він нарешті.

— Зми-и-илуйтеся, пане! Я не згорів! — замикуючися, простогнав Тонда.

— Як не згорів, сякий-такий сиңу?! Ми ж знайшли твої чоботи, твою люльку, горщик! — гукав уже й жандар.

— Я ж сам знайшов і твої кістки! — ображено додав сільський стражник.

— Говори, як усе було! — нарешті суворо запитав старший жандар.

— Я, помилуйте, спав у стозі . . . я кури́в там люльку, й, може, то від неї загорілось . . . Тоді я втік, і шапку, й чоботи, й люльку, все я там кинув, і горщик . . . Сам дуже пошкіся, ось дивіться . . . — і він показав жандареві спалений рукав та роз'ятрене плече.

— М-так! . . . Але ж, ради Господа святого, що ж ми ото там поховали? — з розпукою в голосі, більше сам себе, запитав староста.

— Те вже з'ясує нова комісія, — коротко відповів старший жандар і злісно посміхнувся.

— А ті ж промови, промови над труною . . . А глум, а осудовисько . . . Ой, що ж з того тепер буде?! . . . — стукав себе кулаками по голові голова громади. — І те все через тебе, розбишако! Ти, ти, злодюго! — розпалився староста, затаїв зуби й почав засукувати рукава. — Вбити тебе мало, ледацюго! — і почав наступати на Тонду.

Але поперед нього спокійно став жандар.

— Він — за мною! — ввічливо промовив жандар. — Я віддам його тільки судові.

Тонда вдячно подивився на вусатого жандаря. І справді, це було вперше, що той, хто міг сам бити досхочу, не дозволив його товкти, заступився за нього, врятував від старости та стражника, які безперечно знущалися б були над ним гірш, як над псом, молотили б, як жито . . .

Вже другого дня з самого позаранку прибула нова комісія.

Розризи могили, розбили труну. Там знайшли шматки опаленого дерева, яким стягнуто стіг, кілька недотлілих перевесел, попіл, солону, глину.

Знову плаксивим голосом розповідала все стара Прошка, що сталось. Боялася вона виказати на сина, щоб його селяни не вбили зо-зла, бо знала добре, як його били за всяку дрібницю, а це ж була не дрібниця!

— Але ж та горілка! — закінчила стара своє оповідання. — То було найгірше! Як побачив тих пару шелягів, що мені люде надавали на його славному похороні, спокою мені не давав, усе вимагав горілки. А як нап'ється, то починає плакати та голосити, аж по вулицях чути, а потім почав на цвинтар ходити, на свою могилу дивитись . . . В тім і було його нещастя . . .

— Але ж осудовисько! Але ж ганьба яка! Не здихаємось того вже на все життя! — злісно примовляв староста . . .

— Ледаща збавитесь на якийсь час. Принаймні, на рік його посадять за підпал, — сказав ад'юнкт, а вас, пані-матко, також, певне, на місяць позичимо у громади за те, що дурила уряд . . .

— Що ж робити? Така вже воля божа! — спокійно відповіла жебрачка. — Аби тільки нас не били дуже . . .

Відвели до острогу й старчиху. І в тім було обох їх щастя. Бо ж у всіх селян зловісно світилися очі: всі, мов голодні вовки, скреготали зубами, та всі голосно лаялись:

— Ну, потривайте, старці! Пошивати в дурні цілу громаду . . . Ні, почекайте, ось повернете назад, із голоду поздыхаєте . . . Вже ми вам у цьому допоможемо . . .

26 1517

3186247133

